

Doğa Bize Emanet

Dinî ve Psikolojik Yönleriyle İnsan-Doğa İlişkisi

ALİ AYTEN

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2021

Sertifika no: 49821

İz Yayıncılık: 1259

İnceleme Araştırma Dizisi: 435

ISBN: 978-605-326-512-2

İstanbul 2021

Oruçreis Mahallesi, Tekstilkent Caddesi
Koza Plaza B Blok No:12 Kat: 15/151 Esenler / İstanbul

Telefon: (212) 5207210

www.iz.com.tr

E-posta: bilgi@iz.com.tr

Editör: Ayşegül Özdoğan

Kapak Tasarımı: Yasin Çetin

Sayfa Tasarımı: Adem Şenel

Basıldığı yer: Çınar Matbaacılık (Sertifika no: 45103)

Yüzyıl Mahallesi, Matbaacılar Caddesi, Ata Han, No: 34 K:5 Bağcılar/İstanbul

Doğa Bize Emanet

Dinî ve Psikolojik Yönleriyle İnsan-Doğa İlişkisi

ALİ AYTEN

iz

Ali Ayten; 1979'da Konya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Derbent'te tamamladı. 2002 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2003'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2004'te "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi" başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını bitirdi. 2009'da "Sosyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü" başlıklı doktora çalışmasına tamamladı. 2008-2009 öğretim yılında Irbid (Ürdün), Yermük Üniversitesi'nde ve 2010-2011 öğretim yılında Londra Üniversitesi'nde araştırmacı olarak bulundu. 2012 yılında Doçent, 2017 yılında Profesör oldu. Halen M. Ü. İlahiyat Fakültesi "Din Psikolojisi" bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Eserleri: *Psikoloji ve Din, Din Psikolojisi, Empati ve Din, Tanrı'ya Sığınmak, Erdeme Dönüş, Popüler Dindarlık, Mutluluğun Peşinde, Sufi Psikolojisine Giriş, Din ve Sağlık.*

İçindekiler

Söz Başı	7
Giriş	11
İnsan-Doğa İlişkisinin Serüveni.....	16
Doğadan Kopuş ve Sonuçları	22
İnsan-Doğa İlişkisine İslami Bakış.....	29
İnsan-Doğa İlişkisine Yahudi-Hristiyan Yaklaşımı.....	38
Birinci Bölüm	
İnsanın Doğaya İki Zıt Yönelimi.....	43
Sahip Olma Yönelimi Nedir?	43
Emanet Görme Yönelimi Nedir?	49
İnsan-Doğa İrtibatının Dönüşümü	51
Sahip Olma Yöneliminin İnsan-Doğa İlişkisindeki Temel Özellikleri.....	55
a). İnsan Doğal Çevrenin Hâkimidir	56
b). Doğa, İnsana Sağladığı Fayda Oranında Değerlidir.....	60
c). İnsan, Gerektiğinde Doğaya Zarar Verebilmelidir	63
d). Tabiat Bitmez Tükenmez Bir Doğal Kaynaktır	67
Emanet Görme Yöneliminin İnsan-Doğa İlişkisindeki Temel Özellikleri.....	70
a). Doğada Allah'ın Varlığının İzlerini Görmek Mümkündür	71
b). Tüm Güzellikleriyle Doğa Kutsal Bir Emanettir.....	78
c). İnsanın Doğayı Koruması, Gelecek Nesillere Karşı Sorumluluğudur....	82
d). İnsan, Doğaya Zarar Vermemek İçin Yaşam	
Tarzını Değiştirebilmelidir.....	86

İkinci Bölüm

Çevreci Davranışlar: İsraftan Kaçınma ve Aktif Çevre Duyarlılığı 93

İsraftan Kaçınma	99
a). Ekmek İsrafından Kaçınma	103
b). Su İsrafından Kaçınma	107
c). Enerji Tasarrufu	110
d). Geri Dönüşüm.....	113
Aktif Çevre Duyarlılığı	114
a). Çevre Sorunlarıyla İlgilenme.....	115
b). Ağaç Dikme	118
c). Çevreci Protesto	122
d). Diğer Sofistike Çevre Dostu Davranışlar.....	125
Sonuç Yerine.....	127
Kaynakça	133

Söz Başı

Şehirde bir devlet hastanesinde doğmuşum. Bir müddet hastanede kaldıktan sonra annemi ve beni yayla evine götürmüşler. Arkası çam, önü meşe ormanlarına bakan bütünüyle doğanın tam ortasında bir yer. İlk çocukluğum çoğunlukla bu mekânda meşelerin, giriklerin, ardıçların ve çamların arasında koşarak madımaklar, papatyalar, yoncalar ve çimenler üzerinde yuvarlanarak geçti. Doğadaki tüm değişiklikleri günübirlik takip etme ve izleme imkânım hep oldu. Ağaçların çekirdekten filizlenişini, tomurcuklanma, yaprak ve çiçek açma dönemlerini izledim. Yağmurla ıslanan sonrasında tepseyen toprağın kokusunu hissederek içime çektim. Mevsimsel sıcaklık değişimlerini ve bu değişimin bitki örtüsüne getirdiği yenilikleri gözlemledim. İlkbaharın başlarında çiğdemlerin bembeyaz karın ortasından sarı ve yeşil renkleriyle çıkışına hayranlık duydum. Yazın kekik kokusunu ve kekiğe müptela arıların bu kokulu çiçeklerden beslenişini gözleme şansına sahip oldum. Baharda kuşların pürtelaş yuvalar yapışına, yaza doğru yavrularını uçuruşuna ve son baharda sessiz sedasız kayboluşlarına tanık oldum. Doğanın öcü olarak değil yaşamın bir parçası, dost ya da yaren olarak görüldüğü kültürde büyüdüm. Gece yürümeleleri dâhil ormanda özgürce dolaştığım çok günlerim oldu. Envaiçeşit bitki ve böceklerin gündelik davranışlarına dair pek çok hatıram var. Doğayla çocukluktan beri güçlü bağı olan birisi olarak şehirde kibrir kutusundan azıcık hallice bir apartman dairesinde ömrümü geçiriyorum. Zaman zaman doğadan yoksun olmanın

acısını derinden hissediyor, rüzgârda sallanan bir ağaç dalı gördüğümde onunla birlikte çocukluğuma uzanıyorum. Arkadaşlık kurduğum ve oyun oynadığım meşe, çam, girik ve ardıç ağaçlarının yanına gidiyorum. Her tatil zamanını doğaya kaçış için bir imkân olarak görüyorum.

Şehirleşmesini büyük oranda 1980’lerden sonra yaşayan ülkemizde pek çok bireyin benzer tecrübeleri yaşadığını düşünüyorum ve zaman zaman bunu gözlemliyorum. Belki de bu yüzdendir en ufak bir doğal ortamı piknik mekânına çevirme isteğimiz ve iflah olmaz şehirlileş(e)meme arzumuz.

Kitabın kişisel öyküsünü anlatmam gerekirse, 2008’den beri başta küresel ısınma olmak üzere çevre problemleri ve çevre ahlakı konularına ilgi duyuyorum. Çalışma alanım din psikolojisi olduğu için özellikle bireyin doğal çevreye karşı tutumu, çevre bilinci geliştirme süreci, çevre ahlakı ve çevreci davranışlarında dindarlığın rolü konularında çalışmalar yapıyorum. Dinlerin, insanların çevreye karşı yönelimleri ve çevreci davranışları hakkında söyledikleriyle yetinmeyip dinin bu öğretilerinin gerçek hayata ne kadar yansıdığına bakmak için ampirik çalışmalar gerçekleştiriyorum. Bu çerçevede bugüne kadar üç bilimsel empirik araştırma yaparak bulgularından makaleler yayınladım. Bunlara ilaveten 2020 yılında benzer konuda, raporlanmak üzere bir veri seti hazırladım. Kitapta zaman zaman konunun gerçek hayattaki yansımalarını tartışırken mezkûr araştırmalarda elde edilen bulgulara yer vereceğim. İnsan-doğa ilişkisi ve bu süreçte dindarlığın rolü konusuyla ilgilenmemin sadece akademik bir ilgi olmadığını düşünüyorum. Bugün yaşadığım kentteki çevre sorunlarına tanık olmam kadar çocukluğumun doğayla iç içe geçmiş olmasının da bu süreçte etkili olduğu kanaatindeyim. Bu yönüyle konunun benim için naif, romantik bir tarafının olduğunu itiraf etmeliyim.

Kitapta genellikle doğa kavramını tercih etsem de zaman zaman onun yerine tabiat kavramını da kullandım. Bu

kitabın bazı bölümlerini insanlık olarak küresel bir salgınla mücadele ettiğimiz koronavirüs günlerinde kaleme aldım. Bu süreçte pek çoğumuz doğal çevreye olan ihtiyacımızı bir kez daha idrak ettik. Doğa ile olan ilişkilerimizi daha sağlıklı bir düzeye taşımamız gerektiğini anladık. İnsanların doğaya zarar vermediğinde doğanın daha yaşanılır olduğunu bir kez daha gözlemledik. Aşırı tüketimin, doğaya hak ettiği özeni göstermeyen yaklaşımların, insanın hırslarının, çevreci olmayan tavır ve davranışlarının ne tür olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabileceğinin somut sonuçlarını yeniden tartışma imkânımız oldu. Karantinanın yapıldığı günlerde trafiğe çıkan araba sayısı ve fabrika bacalarından çıkan gaz miktarının azalması daha temiz bir havayı teneffüs etmemize imkân tanıdı. Tüm bunlar, bireysel ve toplumsal olarak doğaya ne kadar zarar vermekte olduğumuzu gösterdi. Korona virüs salgını sürecinde yaşadıklarımız bu kitabı tamamlama konusunda beni motive etti.

Kitabı giriş ve iki bölüm olarak tasarladım. Hem gelecekteki araştırmalara hem de insan-doğa ilişkisine katkısı olur ümidiyle sonuç ve öneriler kısmı ekledim. Giriş bölümünde insan-doğa ilişkisinin tarihi serüvenini kısaca anlatıp, bireyin doğadan uzak kalmasının getireceği olumsuz etkilerden bahsettim. Ayrıca giriş kısmında İslam'ın ve diğer dinlerin insan-doğa ilişkisine dair değerlendirmelerine yer verdim. Birinci bölümde insanın doğaya karşı sergilediği iki zıt yaklaşım üzerinde durdum: *Sahip olma ve emanet görme*. İkinci bölümde ise, israftan kaçınma ve aktif çevre duyarlılığı olarak alt başlıklara ayırdığım çevreci davranışlara ve dindarlığın bunlar üzerindeki rolüne değindim. Konuları daha önce yapılan araştırma bulgularıyla desteklemeye çalıştım. Özellikle tarafımca yapılmış çevre-dindarlık ilişkisine dair araştırma bulgularından fazlaca istifade ettim. Bu çalışmaların önemli sınırlılıkları olmakla beraber bireylerin çevreye yönelim ve çevreci davranışlarındaki eğilimlerini göstermesi

bakımından dikkate alınabilir. Kitap insan-doğa ilişkisi ve bu süreçte dinin/dindarlığın rolüne dair giriş mahiyetinde bilgiler vermeyi hedeflemektedir. Bu alanda yapılan tartışmalara katkı sunmayı ümit etmektedir.

Kitabın hazırlanması sürecinde destek ve katkılarını gördüğüm kimselere teşekkür etmek isterim. Konuyla ilgili kaynaklarını cömertçe benimle paylaşan Prof. Dr. Nuri Tınaz'a müteşekkirim. Çevre ve dindarlık ilişkisi konusundaki sohbetlerimizde, verdiği fikirler ve yaptıkları eleştirilerle metnimin gelişmesini sağlayan Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu, Prof. Dr. Nurullah Altaş, Prof. Dr. Kemal Ataman, Dr. Öğr. Üyesi Sevde Düzgüner ve Doç. Dr. Amjad Hussain'e teşekkür ederim. Konuyla ilgili saha araştırmalarında verilerin toplanması konusunda yardımlarını gördüğüm tüm öğrencilerime şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca sabır, anlayış ve destekleri için eşim Rukiye ve çocuklarım Mehmet, Mihran ve Meryem'e her daim minnettarım.

Ali Ayten
Üsküdar-2021

Giriş

İnsan-doğa ilişkisi, geçmişte olduğu gibi son yıllarda da farklı disiplinlerin bakış açılarıyla tartışılmaya devam ediyor. 2019 yılında neredeyse her gün uluslararası gazetelerde başta küresel ısınma olmak üzere çevre sorunlarıyla ilgili yeni bir haber gündeme geldi. Özellikle Avrupa’da *Greta Thunberg* isimli İsveçli bir aktivist, çevreyle ilgili sorunlara özellikle iklim değişikliğine dikkat çekmek üzere bir dizi eylemler yaptı. Onun bu eylemleri, dünya çapında milyonlarca öğrenci, öğretmen, aktivist ve siyasetçi tarafından desteklendi. Bu olaylar çerçevesinde, küresel ısınma, iklim değişiklikleri ve çevre sorunları tartışıldı. Sosyal, siyasal ve ahlaki yönleriyle çözüm yolları üzerinde duruldu. İnsanlar, dün olduğu gibi yarın da çevre bilincinin geliştirilmesi ve yetkililerin bu yönde gerekli adımları atması için gösteriler yapmaya devam edecektir. Çevre sorunlarına dikkat çeken etkinliklerde bulunacak, acil ve radikal planlar ve değişikliklerden bahsedecektir. Hatta çevre sorunlarını azaltmak ve doğaya zarar vermemek için bireyin hayat şartlarını değiştirmesi gerektiğine dikkat çekecektir. 2020 yılına gelindiğinde ise insanlık, ilk olarak Çin’de ortaya çıktığı kabul edilen ve zamanla tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir sağlık sorunuyla tanıştı: Covid-19. Bu küresel pandemi, insan-doğa ilişkisinin yeniden ve belki daha dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğine dair tartışmaları da beraberinde getirdi.

Bu kitabın bazı bölümleri de koronavirüs salgınının dünyada küresel bir problem haline geldiği günlerde yazıldı.

Bu günlerde çeşitli ülkelerde akademik ve entelektüel çevreler insan-doğa ilişkisini farklı düzeylerde ele almaya başladı. Yabani hayata olan mesafe, yaban hayatına müdahale etmenin önemi, yoğun ve düzensiz şehirleşme vb. konular, bu çerçevede tartışılan temel meseleler arasında yer aldı. Koronavirüs günlerinde önem ve etkinlikleri daha da artan sağlık çalışanları, G-20 ülkelerinin liderlerine ve onların sağlık danışmanlarına “yeşil iyileşmeyi” desteklemeleri gerektiğine dair bir mektup yazdılar. Özellikle hava kirliliği olmak üzere çevresel sorunların güncel ve gelecekteki sağlık sorunlarını artırması ve tedaviyi geciktirmesine vurguda bulundular. Ayrıca bu konuda başka tavsiyelerini de mektupta sıraladılar (*The Guardian*. 26.05.2020).

Küresel salgın (Covid-19) insan-doğa ilişkisinin pek çok platformda yeniden tartışılmasını gündeme getirdi.

Çevre bilinci, pek çok sosyal bilimci (örn. Erten, 2004; Louv, 2018) tarafından ele alındığı üzere, doğal çevreyle ilgili yeterli ve sağlıklı bilgiye sahip olmayı gerektirir. Ekolojik denge ve çevre sorunlarıyla ilgili bilgi sahibi olma, doğal güzelliklerin nasıl korunacağı konusunda insanın sorumluluk alanına giren ödevlerini bilmesi söz konusu bilincin ilk aşamasıdır. İlaveten bu bilgiler, bireyde doğaya karşı olumlu bir tutumu da getirebilmelidir. Bu tutum doğal çevreyi korumaya ve gerektiğinde bazı fedakârlıklar yapabilmeye kişiyi hazırlayan empati, merhamet ve ilgiyi içeren bir tutumdur. Ancak bunlar yeterli değildir. Bu bilgi birikiminin, ilginin ve olumlu tutumun davranışlara da yansımaları gerekir. Yani birey(ler)in çevre dostu davranışlar ortaya koyabilmesi icap eder. Ağaç dikmeye hevesli, en azından bu tür kampanyaları destekleyen, su, ekmek vb. temel gıda maddelerini israf etmeyen, geri dönüşüm ilkelerine göre hayatını düzenleyen, çevreyi kirliletmeyen bireyler olmak bilinçli olmanın hacimli kapsamı içerisindedir. Bu kitap, yukarıdaki unsurları içerecek şekilde insan-doğa ilişkisini, çevre sorunlarıyla ilgili

bilgi sahibi olmayı, doğaya karşı olumlu tutumu yani emanet görme yönelimini, ayrıca çevre yanlısı davranışları kapsayan bir içerikte hazırlanmıştır. Kitabın temel çatısını oluşturan emanet görme yaklaşımı ve çevreci davranışlar bu unsurlardan örnekler taşır.

İnsan-doğa ilişkisine ilgimin güçlü kişisel nedenleri olsa da asıl amacım akademik anlamda insan-doğa ilişkisinin ele alınması ve dindarlığın bu ilişkideki rolünün tartışılmasına katkı sağlamaktır. Ülkemizde bu alanda ciddi bir akademik çalışma eksikliğinin olduğu kanısındayım. Bu çerçevede kitapta, bugün yaşadığımız çevre sorunlarının altında yatan sebepler, özellikle bireyin doğaya yaklaşımının söz konusu sorunlardaki payı ele alınmaktadır. Sahip olmacı ve emanet görmeci olarak iki ana başlıkta topladığım doğaya karşı yönelimi detaylarıyla ele almayı düşünüyorum. Ayrıca bireyin doğaya karşı bu iki yöneliminin bireyin doğa yanlısı davranışlarına ne tür katkılarının olduğunu da tartışacağım. Dinlerin özellikle İslam'ın hem bireylerin doğaya karşı yönelimlerinde hem de çevre dostu davranışlara sahip olma süreçlerinde ne tür katkılarının olacağını araştırma bulgularıyla inceleyeceğim.

Aslında bu kitabın ilk nüveleri 2010 yılında geliştirdiğim doğaya karşı yönelim ve çevreci davranışlar ölçeklerinin maddeleridir. Bu kitapta söz konusu maddeleri genişlettim. Yeni bilgiler ve bulgularla zenginleştirmeye çalıştım. Ayrıca çevreci davranışlar ve dindarlık ilişkisine dair 2010, 2017, 2018 ve 2020 yıllarında yaptığım araştırma bulgularıyla da ampirik olarak bu kitabın içeriğini desteklemeye çalıştım. Şu hususları açıklamakta fayda vardır. Bu araştırmaların bulguları, 2020 verileri hariç daha önce farklı makelelerde yayınlanmıştır. Ancak bu kitap için aynı veri setleri kullanılarak yeni analizler de yapılmıştır. Mesela

Kur'an-ı Kerim'de insandan en temel de beklenen doğada varolan düzeni yani Allah'ın koyduğu mizanı bozacak davranışlardan kaçınmasıdır.

ayrıntılı betimsel istatistik ve aracılık analizleri bunlardır. Başta Müslüman örneklerde yapılan araştırmalar olmak üzere farklı dinî kültürlerden konuyla ilgili araştırmaların verilerinden de istifade ederek konuyu sosyal bilimlerin ele aldığı alana taşımaya gayret ettim. Bu çerçevede kitabın üç temel değişkeninden söz edebilirim. Bunlardan ilki dindarlıktır. Yani, daha özelden İslam dininin hayata yansıtılma biçimidir. Bu amaçla dindarlık konusu geliştirdiğim ve söz konusu araştırmalarda kullandığım dindarlık ölçeklerinin ölçtüğü özelliklerin bir bütünü olarak kabul edilmiştir. Buna göre bu kitapta dindarlıktan kastedilen, dinin bireylerin hayatına getirdiği anlam, sosyal hayatta insanlarla iletişimdeki yeri ve verilen kararlardaki etkisi, yine bireylerin dinî bilgi düzeyi, namaz, oruç, dua ve Kur'an okuma ibadetlerini yerine getirme sıklıklarıdır. Kısacası dindarlık tüm bu niteliklerin toplamı olarak görülmüştür.

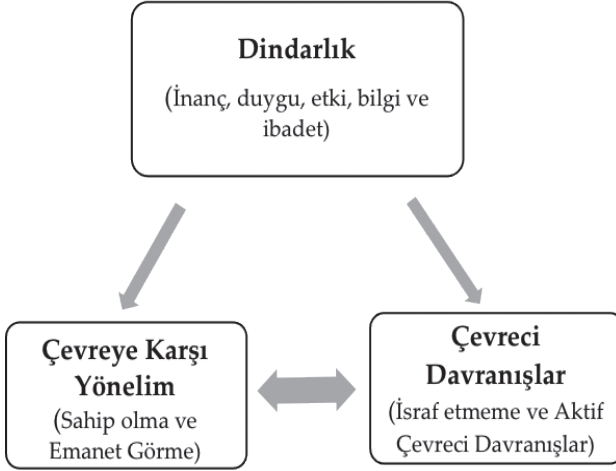
İkinci değişken ise doğal çevreye karşı yönelimdir. Bu yönelim 'sahip olma' ve 'emanet görme' olarak iki başlık altında ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Üçüncü değişkenim ise çevreci davranışlardır ki, bu da 'israftan kaçınma' ve 'aktif çevreci davranışlar' başlığı altında iki boyutta ele alınmış, ilgili konu ölçek soruları çeçevesinde genişletilerek incelenmiştir. Hem çevreye karşı yönelim hem de çevreci davranışlarla ilgili araştırmalarda kullanılan ölçek maddeleri konusal gruplandırılıp azaltılarak ve değiştirilerek kitapta başlık olarak kabul edilmiştir. Örneğin çevreci davranışlar ölçeğinde on dört soru olmasına rağmen sorular tematik olarak tasnif edilerek sekiz başlıkta toplanmıştır. Yine çevreye karşı yönelim sekiz başlık altında ele alınmıştır.

İslam dünyasında dindarlık ve çevre dostu davranışlar ilişkisini ele alan araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

günlük hayatımızda dindarlık ve çevre dostu davranışlar ilişkisini ele alan araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

Tüm yukarıda anlatılanlardan anlaşıldığı üzere kitabın temel konusu dindarlık, çevreye karşı yönelim ve çevreci davranışlar arasındaki ilişki ve etkileşimdir aslında (Bkz.

Şekil-1). Bu çerçevede dindarlığın hem doğaya karşı olumlu bir yönelim hem de çevreci davranışlar geliştirmede katkısının olacağı öngörülmüştür. Yine dindarlığın çevreye karşı emanet görme yönelimini besleyerek çevreci davranışları (israf etmeme ve diğer aktif çevreci davranışları) artıracığı düşünülmüştür. Bu öngörünün test ve tespiti yaptığımız araştırma bulguları ve diğer araştırmaların ikincil verileri temel alınarak tartışılmıştır.



Şekil-1: Kitabın Temel Konuları

İslam ve çevrecilik konuları, İslam ülkelerinde, bugüne kadar genellikle teorik temeller açısından ele alınarak tartışılmıştır. Yahudi ve Hristiyan gelenekteki çalışmalara kıyasla az olmakla birlikte teorik olarak konuyu ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara kitabın farklı bölümlerinde yeri geldikçe değinilmektedir. Ancak Müslüman örneklemelerde konuyu ampirik olarak ele alan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Nitekim din-çevre ilişkisinde İslam'ın ne-ler söylediğine değinen eserlerin ve Müslüman ülke örneklerinin azlığı Batı'daki alanyazını değerlendiren ve onlarla